

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ
РИЛСКИ“ – БЛАГОЕВГРАД
ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ИСТОРИЯ“**

Сергей Стоянов Вучков

**ПОЛИТИЧЕСКО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО И
ГРАЖДАНСКО УЧАСТИЕ НА
МЮСЮЛМАНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ОТ
ЗАПАДНИТЕ РОДОПИ (ГОЦЕДЕЛЧЕВСКО) В
ПЕРИОДА
1944-1959 г.**

**АВТОРЕФЕРАТ
НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
за присъждане на образователната и научна
степен „Доктор“**

**Професионално направление
2.2. История и археология**

Научен ръководител: доц. д-р Кристина Попова

Благоевград, 2015

Дисертационният труд е обсъден и допуснат до защита на заседание на Катедра *История* към Правно-историческия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“ гр. Благоевград, състояло се на 04.06.2015 г./08.07.2015 г.

Дисертационният труд „Политическо представителство и гражданско участие на мюсюлманското население от Западните Родопи (Гоцеделчевско) в периода 1944-1959 г.“ съдържа 491 страници, в които се включват 36 таблици, 4 схеми, 3 карти, 80 приложения, списък на съкращенията и използваните извори и библиография.

Защитата на дисертацията „Политическо представителство и гражданско участие на мюсюлманското население от Западните Родопи (Гоцеделчевско) в периода 1944-1959 г.“ пред научното жури ще се проведе на 07.09.2015 г. в зала 401 на I корпус на ЮЗУ „Неофит Рилски“ от 14:30 часа.

Политическото представителство и гражданското участие на мюсюлманското население от Западните Родопи (Неврокопско/Гоцеделчевско) през втората половина на 1940-те и през 1950-те години е сравнително непозната тема за българската историография. Отделни проучвания, разглеждащи най-вече държавната политика на централно ниво, засягат различни нейни аспекти, но никое от тях не е конкретно посветено на нея. Настоящото изследване си поставя за цел запълването именно на тази празнота, като в него е обърнато внимание на отделните моменти от политиката на комунистическата власт в България по отношение на мюсюлманското население в Западните Родопи през първите две десетилетия от нейното управление, проследени главно през перспективата на местното население.

В тази връзка могат да бъдат изведени и основните задачи на изследването: да се представи социално-икономическото развитие на разглеждания регион, като се обърне специално внимание на икономическите преобразувания и модернизационният социалистически проект, чрез открояване на реалните постижения в тази насока и последвалото превръщане на социално-икономическите придобивки в лостове за контрол

над местното население. Наред с това да бъде проследено развитието на региона в общественно-политическата сфера, като се разгледа създаването и функционирането на общественно-политическите организации, ролята на местното население в изборните кампании, чрез детайлно представяне на тяхното участие, както и на самите изборни резултати. Отделно внимание се отделя и на представителството на мюсюлманите на всички равнища от управленската йерархия, с цел да се докаже преимуществената роля на работата им на местно ниво.

Важна задача пред работата е и разкриването на културната политика на комунистическата власт по отношение на мюсюлманското население в Западните Родопи, при която детайлно да се проследи просветната политика, централно място в която е отделено на създаването на местна, лоялна към властта интелигенция, която да прокарва управленските решения в региона. Тук специално място заемат и изцяло свързаните с комунистическото управление на страната читалищна институция и кинематография на региона, и тяхната роля в агитационно-пропагандната работа и идеологическото възпитание на населението. Всички тези аспекти са разгледани, както от гледна точка на официалните документи, така и през призмата на самите участници в събитията и техните съселяни,

чиято съпоставка е една от главните задачи на изследването.

Смисълът на политическото представителство е да се чуят гласовете, мненията и перспективите на хората в процеса на правенето на политика. Съгласно класическата дефиниция на Хана Питкин, политическите представители говорят, застъпват се и действат от името на другите хора на политическата арена.¹ На него се гледа също като на път за легитимиране на институциите. От своя страна, то създава условия управлението да бъде отговорно пред гражданите. Политическото представителство винаги се съотнася с конкретните възможности на променящите се политически реалности. Особено внимание в демократичните общества се обръща на политическото представителство на отделни групи от населението: жени, етнически и религиозни малцинства. Обсъждат се възможностите за въвеждане на квоти или други форми на регулиране и оптимизиране на възможностите за репрезентация. Днес вече се преодоляват традиционните възгледи за политическото представителство като отношение между избиратели и избрани, а се говори за

¹ Виж по-подробно **Pitkin, H. F.**, *The Concept of Representation*, Berkeley: University of California, 1967.

многообразни форми на репрезентация в демократичните общества.

Работата е разделена в три глави, обобщаващи тематично различни аспекти от държавната политика. В тяхното изследване и анализиране водеща е съпоставка на партийните директиви със случването им по места, при която да бъде възстановена във възможно най-голяма степен перспективата на местното население и тяхното пряко участие в събитията. Поради тази причина изключително важна бе работата с архивните материали, съхранявани в ДА – Благоевград. Най-общо те могат да бъдат обособени в две големи групи, в първата от които се отнасят фондовете на обществено-политическите организации и институции. Във втората група се включват документите на различните специализирани институции, отговарящи за отделните направления на държавната политика по места, като потребителните кооперации, училищата, читалищата и т.н. В проучването и на двете групи архивни източници е следвана логиката на административно-териториалното деление на разглеждания регион, като се изхожда от по-общия случай, чрез изследване на съответните окръжни и околийски звена на дадена организация или учреждение, последвани от техните проявления на низово ниво, проследено през материалите на общинските и селските им подразделения.

Голяма част от използваните при изготвяне на работата изследвания не засягат директно поставения проблем, поради което тяхната употреба е преди всичко при изясняване на отделни негови аспекти. Това на свой ред, налага една сравнително по-слаба употреба на историографския материал, за сметка на първичните източници. Съчетава се работата по първичните извори, били те архивни материали или периодичен печат и събрания материал по време на терените проучвания в разглеждания регион, със съществуващите в историографската литература научни изследвания. Поради тази причина може да кажем, че при изготвянето на работата са използвани класическият историографски подход, базиран на наличните изследвания по поставения въпрос и изворовият материал, голяма част от който за пръв път се въвежда в научен оборот, с методите на историческата антропология, базирани на събирането и критичното анализиране и инкорпориране в текста на разкази, на преки участници в събитията, чрез които в максимална степен да се възстанови перспективата на местното население.

Широкият спектър на изследваните проблеми налага и разнообразие по отношение на използваната методология. На първо място трябва да се посочи използването на историко-реконструктивния метод, благодарение на който на база на богатия импирчен материал се възстановява историческият разказ за

разглежданите събития. При неговото прилагане едновременно, в зависимост от конкретно поставените въпроси, са следвани методите на историческият обективизъм, целящ обективното реконструиране на миналото на база на изворите, разглеждани като отражение на изследваните събития и историческият позитивизъм, изразяващ се в изследване на предлаганите от изворите факти чрез техния критически анализ. Наред с тях анализът се опира и на историческия презентизъм и предлаганата от него връзка на разказаната история със съвременността и ролята на историческото мислене в нейното интерпретиране.

Паралелно с това е използван и методът на периодизацията, благодарение на който при разглеждане на отделните проблеми е въведена конкретна хронология, предопределена от спецификата на поставения въпрос. Това е изключително полезно във връзка с участието в проследените в работата изборни кампании.

От важно значение за изследването е и използването на историко-сравнителният метод, особено що се отнася до извеждането на по-обобщаващи изводи, които биха били невъзможни без неговото приложение, поради локалната специфика на отделните разглеждани села. В тази връзка е приложен и историко-систематичният метод, позволяващ критичното анализиране и

систематизиране на огромният по обем емпиричен материал, голяма част от който въведен за пръв път в научен оборот. Тяхното критично осмисляне на база на наличната историографска литература, от своя страна, налага и прилагането на историко-генетичния и историко-интерпретативния метод, както и на историко-типологичния метод, даващ възможност за разкриване спецификата на разглежданите проблеми, чрез съпоставяне с наличието или отсъствието им в предходните десетилетия.

Тук е мястото де изясним и какво се влага в понятията „политическо представителство” и „гражданско участие”. Под първото се разбира включването на мюсюлманското население в представителните органи на обществено-политическия живот, което в основни линии може да бъде обобщено като участие в местните политически и обществени организации, представителство в различните структури на властта на централно, окръжно, околийско и общинско ниво, както и ролята им при организирането и провеждането на изборните кампании през първите две десетилетия след 9 септември 1944 г. Във второто понятие, колкото и да е условна неговата употреба в разглеждания период и изобщо за времето на социализма, в който трудно може да говорим за „гражданско участие”, са обобщени другите сфери от живота на местното население, като акцентът е поставен върху

просветата и културното развитие и изобщо включването на мюсюлманите в социално-икономическото и културно развитие на региона.

Употребата на двете понятия е условна. Включването на хората в обществените организации, поради казионния им характер, разглеждаме като част от политическото представителство, а на теория би следвало да бъдат отнесени към гражданската активност. Потвърждения на това дублиране могат да бъдат открити и при културната политика, включваща просветната и читалищната дейност в региона, които условно отнасяме към гражданското участие, но анализирайки по-задълбочено тяхната пропагандно-агитационна същност, лесно може да открием политическият им характер. Последното звучи още по-актуално по отношение кинетификацията на региона, която в условията на тоталитарното общество, придобива една изцяло пропагандно-политическа насоченост.

Пояснения следва да се направят и във връзка с употребяваните в работата понятия „българи мюсюлмани“, „българи мюсюлмани“, „помаци“ и „българомохамедани“, в чиято употреба няма единство в историографията. Според Чавдар Маринов, терминът „българоезични мюсюлмани“ „изглежда най-коректен, доколкото не предрешава въпроса за етничността на население, което има разнообразни самоидентификации (мюсюлмани,

българи мюсюлмани, турци, ахряни, помаци и др.) – за разлика от „българи мюсюлмани”, който според авторът – отъждествява етническата идентичност с говоримия език, и то при население, чиято етничност се артикулира по-скоро около религиозната отлика”.² Според Евгения Иванова, от друга страна, терминът „българоезични мюсюлмани” „размива границите на общността – доколкото българоезични могат да бъдат и част от ромите мюсюлмани и дори някои турци – в следствие на което тя предпочита понятията „помаци” и „българи мюсюлмани”, въпреки критиките към последният термин за – предварително задаване на идентичност”.³ Десетилетия по-рано зад „историческата правота” на тремина „помак” застава Николай Хайтов, обявяващ се твърдо против използването на понятието „българомохамедани”.⁴ Като застъпник на последното название може да се посочи Стоян Райчевски, според когото то „носи достатъчно информация за верската принадлежност на тези българи, защото в българския език, а и в основните европейски езици в миналото ‘мохамеданин’ е било равнозначно на ‘мюсюлманин’ [...] Освен това то

² История на Народна..., с. 487.

³ Помациите: версии за произход и съвременна идентичност, С., Издателство на Нов български университет, 2013, с. 5.

⁴ **Хайтов, Н.**, Защо „българомохамедани”, та не „българи”?, В: Родопи, кн. 8, 1968 г., с. 18.

съхранява индивидуалната характеристика на това българско население и същевременно позволява да бъде отличено от останалите мюсюлмани, от които то се отличава съществено, както по езика който говори, така и по фолклора и народните си обичаи.”⁵

В настоящото изследване са използвани обозначенията „българоезични мюсюлмани“, „българи мюсюлмани“ и „помаци“. Преимущество е използван терминът „българи мюсюлмани“, тъй като той от десетилетия е придобил гражданственост и е влязъл в научен оборот, както в българската, така и в световната историография. Най-важното съображение за неговото използване, бе че той е предпочитан при самоопределянето на местното население, многократно потвърдено при теренните проучвания в региона. Наред с него са използвани и понятията „българоезични мюсюлмани“ и „помаци“, тъй като трите понятия не се противоречат. Що се отнася до терминът „българомохамедани“, той е използван само при цитиране на отделни източници и научни изследвания, с цел запазване на тяхната автентичност. Сравнително честата му употреба е предизвикана най-вече от популярността му в разглеждания период и наличието му в изворовия

⁵ **Райчевски, Ст.**, Българите мохамедани, С., Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия, 2004, с. 8.

материал. Основната цел на настоящето изследване не е насочена към определяне идентичността на мюсюлманското население от Западните Родопи, поради което посочените уточнения имат за цел да избегнат някои неясноти, които биха възникнали във връзка с употребата на понятията.

Наред с терминологичните уточнения, трябва да се обоснове и избрания период, който включва времето от 9 септември 1944 г. до края на 1950-те години. За долна граница на изследването е определена датата на идване на власт на отечественофронтовското правителство в България, а като горна стартирането на асимилационната политика по отношение на мюсюлманското население в страната, чиято първа по-осезаема проява е кампанията по разфереджаване на жените-мюсюлманки, започнала в края на 1950-те години. Причина за избора на тези времеви рамки е, че в тях, в общи линии се обособява периодът на сравнителна толерантност от страна на режима към мюсюлманското население в страната, силно контрастиращо с предходния период, свързан с дейността на дружба „Родина”, и още по-силно със следващите години, в които все по-големи мащаби започва да придобива политиката за „възраждане българското самосъзнание” на разглежданото население. Изборът на горна граница има своето обяснение и от гледна точка на стопанската политика

на управляващите, което направление по това време е белязано от приключване на колективизацията в региона. Горната граница се обособява и от административната реформа от началото на 1959 г., в следствие на която в Благоевградски окръг попадат изследваните най-западни предели на Родопите, влизащи най-вече в Гоцеделчевска, а от части и в Разложка околии.

Така очертаните времеви граници имат и своята вътрешна специфика в отделните глави, в някои от които, в зависимост от разглеждания проблем е въведена отделна периодизация. Така например при изборното участие, периодът е поделен съобразно наличието или липсата на опозиция в отделните кампании, при което в първия период попадат изборите за XXVI ОНС, VI ВНС и референдумът за премахване на монархията, а във втория всички останали избори, проведени от 1949 г. нататък. На някои места, с цел проследяване генезиса на даден проблем или неговото конкретно развитие и последици, изследването излиза от посочените рамки, връщайки се във времето преди 9 септември 1944 г. или съответно прехвърляйки границата на 1960-те години, с цел следене логиката на конкретния изследван въпрос.

Увод

В уводната част на работата (с. 5-28) е обоснована актуалността на проучвания проблем и основните цели които си поставя изследването, както и методите, използвани за тяхното реализиране. Направен е преглед на наличния изворов и историографски материал по темата. Също така е очертан времевият обхват на проучването и са направени някои терминологични уточнения във връзка с така формулираното заглавие и използваните понятия в дисертационния труд.

Глава I

В първа глава (с. 29-121) се проследяват социално-икономическите аспекти на темата. Тя е обособена в четири параграфа. В първи параграф „**Географски обхват и демографски аспекти**” (с. 29-32) са представени географският и демографски обхват на изследвания регион, благодарение на което са очертани не само проучваните населени места, а и числеността на тяхното население. В параграфа „**Религиозна политика**” (с. 32-59) са маркирани основните моменти от религиозната политика на отечественофронтовската власт по отношение на мюсюлманското население от Западните Родопи през 1940-те и 1950-те години. Тя трудно може да бъде разграничена от останалите аспекти на държавна намеса в живота на местното население, но отчитането ѝ е от изключителна важност, тъй като

религиозната идентичност на изследваното население винаги е водеща при определяне на управленския курс към него, както във времето преди 9 септември 1944 г., така и след това.

В трети параграф **„Стопански промени”** (с. 59-92) на първо място са представени **„Стопанските промени”** след 9 септември 1944 г. (с. 59-64). След това е обърнато внимание на **„Ролята на селските кооперации”** (с. 64-83) и по-конкретно на двете основни направления в тяхната дейност „изкупуване на селскостопанската продукция” и „търговия и обществено хранене”. Водещо по отношение на първото направление е представянето на механизмите за изпълнение на държавните нареди, а при второто създаването и работата на кооперативните магазини, имащи за задача да снабдяват населението със стоки и продукти, които то не може само да произведе. Основният акцент тук е поставен върху ролята на местните жители в случването на тези процеси и начинът по който те са приети по места. Отделно място в параграфа е отделено и на преминаването от поликултурно към монокултурно земеделие, чрез налагането на тютюна като основна селскостопанска култура. Тук важен извод, доказан благодарение на запазените архивни материали е, че това се случва след колективизацията на региона, с което се оборва съществуващата в някои източници теза за неговото водещо място сред

отглежданите култури още в предходните години. В последната част на параграфа е проследено и провеждането на колективизацията (с. 84-92), което е направено от хронологична гледна точка, въпреки нейното първостепенно значение за стопанското развитие на региона. Основният извод тук е, че в крайна сметка с икономическите реформи, с които би трябвало да се повдигне жизненото равнище на местното население, всъщност се постига неговото обхващане от системата на социалистическата икономика и подчинението му на нуждите ѝ и в крайна сметка превръщането му в безгласен изпълнител на политиката и решенията на властта в тази сфера.

Четвъртата част от главата **„Благоустройство, здравеопазване и социални грижи”** (с. 92-121) е посветена на социалната политика, като в нея последователно са проследени благоустройството (с. 93-98), здравното дело (с. 98-117) и развитието на грижите за децата (с. 118-121). Обърнато е внимание на различните благоустройствени инициативи, като строежи на пътища, канализации, електрификацията на отделните села и пр., при всяка от които е отчетена водещата роля на безвъзмездния труд на местното население. Наред с това е обърнато внимание и на изцяло изградената в периода мрежа от здравни заведения в региона и първоначалното ѝ посрещане с недоверие от неговите жители, както и

на зараждането на детските грижи, имащи за задача да освободят мюсюлманката от ежедневните грижи за децата и да улеснят включването ѝ в обществено-политическия и икономически живот.

В социално-икономическата политика могат да се открият две основни тенденции. Първата от тях се изразява в модернизирването, целящо привличането на местното население, чрез извършването на редица социално-битови подобрения в неговия живот, а втората в налагането на по-пълнен контрол над него, чрез превръщането на всекидневието му в неделима част от т. нар. „социалистически бит”. Красноречиво доказателство за първото е социалната политика на властта, изразяваща се в благоустрояването на мюсюлманските села и подобряване на здравните грижи в тях. Докато при споменаване на втората тенденция ясно изпъква безкомпромисно извършената колективизация в края на 1950-те години, чрез която мюсюлманите за дълго са откъснати от собствеността върху своята земя, даваща им известна независимост в условията на тоталитарното българско общество през втората половина на XX век.

Вглеждайки се в двете тенденции и техните резултати и последствия, ясно може да открием пряка взаимовръзка между тях. Тя намира приложение в превръщането на новосъздадените социални придобивки в средства за въздействие и контрол от

страна на властта. Такива именно се оказват здравните служби, детските домове и дори местните магазини и кръчми. Това особено ясно се откорява през следващите десетилетия, когато служителите в медицинските заведения и детските домове, имат за задача да следят и контролират обрязването на момчетата, а тези в обществените магазини да не обслужват забрадени жени.

Наред с това детските градини трябва да освободят жените от постоянните грижи за децата им и по този начин да им позволят по-активно да се включат в реализирането на стопанските задачи и общественно-политическия живот на селото. Чрез кооперативните магазини и заведения, от друга страна, се контролира потреблението, а и свободното време на населението.

Глава II

Втора глава „**Политическо представителство**” (с. 122-242) проследява общественно-политическата активност на населението и е разделена на три параграфа, в първия от които, озаглавен „**Обществено-политически организации**” (с. 124-167) е представена партийно-политическата обстановка в мюсюлманските села от Западните Родопи през втората половина на 1940-те и през 1950-те години. Представено е развитието на основните политически сили в региона и най-вече

доминиращата роля на първичните партийни организации на БРП(к), заемащи главно място в прокарването на държавната политика по места. Заедно с това е обърнато внимание на казионните обществени организации като ОФ, БЖНС, БСД, ДСНМ и пр. и тяхната роля в общественото-политическия живот на местното население.

Във втората част „**Изборно участие**” (с. 167-205) е проследено участието на мюсюлманското население от Благоевградско в изборите за народни събрания в периода 1945 – 1957 г.⁶, референдума от 1946 г. и изборите за местни органи на властта от 1949 до 1956 г. Тук е обърнато внимание на прякото участие на изследваното население в проведените изборни кампании, представено от една страна чрез организиране и провеждане на самите избори, а от друга чрез анализ на избирателната активност и конкретните резултати от проведените вотове.

В трета част „**Представителство**” (с. 205-242) е разгледано представителството на местното население в държавните органи на централно в българския парламент (с. 205-220), окръжно в ОНС – Благоевград (с. 224-226), околийско в ОНС – Неврокоп/Гоце Делчев (с. 226-232) и местно (с. 232-242) ниво. Интересно тук е неизменното участие на

⁶ Става въпрос за изборите за XXVI ОНС – 26 ноември 1945 г., VI ВНС – 27 октомври 1946 г., I НС – 18 декември 1949 г., 2 НС – 20 декември 1953 г. и 3 НС – 22 декември 1957 г.

представител от мюсюлманското население от Югозападна България във всяко едно от разгледаните народни събрания, като се започне от XXVI ОНС и се приключи с 3 НС. Наред с това е обърнато внимание и на местните представители в окръжните и околийски структури на властта, както и на участието и дейността им в селските народни съвети след 1949 г.

Проследяването на политическото представителство на мюсюлманското население от Западните Родопи през втората половина на 1940-те и 1950-те години ясно показва подчинението на местните политически и обществени организации, и административно-управленски структури на комунистическата партия, чиито ръководства почти напълно се припокриват. Тази тенденция, наложена непосредствено след 9 септември 1944 г., постепенно придобива още по-осезаеми измерения, за да достигне кулминацията си след налагане на едноличната власт на БКП.

Един от основните изводи в главата е, че това не е един безпроблемен процес за отечественофронтовската власт. Тя среща сериозна съпротива от местното население, върхна точка на която се явява поражението ѝ в голяма част от мюсюманските села в Неврокопско, по време на изборите за VI ВНС, които на практика са единствените от разгледаните изборни кампании, в

които реално може да се прояви несъгласие с управляващите. Постепенно в следващите години тази позиция на местното население е пречупена от властта.

Друг важен извод, доказващ монополът на БКП в политиката спрямо мюсюлманското население в Югозападна България се потвърждава и от проследяване на местното политическо представителство в периода, което както на централно, така и на местно ниво е поверено главно на подбрани от партията хора. Отделните избраници, без значение дали влизат в НС, Окръжния народен съвет, Околийския народен съвет или СОНС, са натоварени главно със свеждането и прокарването на държавната политика на местно ниво и постове им в по-висшите структури на властта има по-скоро представителен характер. Свидетелство за това е и използването им в различни сфери от държавната политика, според потребностите в даден момент, като в края на разглеждания период те вече се превръщат и в проводници на все по-засилващата се пропаганда, насочена срещу религията на мюсюлманите и в крайна сметка целяща пълното им културно обезличаване.

Глава III

Трета глава „Културна политика” (с. 243-368) разкрива културната политика на комунистическата

власт, разглеждана като част от цялостния модернизационен проект на управляващите по отношение на мюсюлманското население в Западните Родопи. В нея на първо място е разгледана просветната политика (с. 244-295), включваща развитието на училищната мрежа (с. 245-249) и съпътстващото я „прибиране” на децата в училище (с. 252-253). Обърнато е внимание и на отношението на местното население към задължителното „светско/българско” образование и недоверието към „външните” за общността български учители (с. 253-255), както и на проблемите с материалната база (с. 255-258) и ролята на училищните пансионати и общежития (с. 259-266). Основен акцент в този параграф е поставен върху ролята на първите местни учители (с. 271-278) и тяхната роля не само в просветната, но и в останалите сфери на държавната политика по места. Разгледан е и въпросът за срещата на светското и религиозното образование (с. 278-284), която в крайна сметка довежда до постепенното отстраняване на второто.

В същата част е обърнато внимание и на широко разгърнатата се в края на 1940-те и началото на 1950-те години ограмотителна кампания (с. 284-295), имаща задача да „ликвидира” неграмотността сред възрастното население в региона, в следствие на която към средата на 1950-те години почти всеки мюсюлманин в Югозападна България е докоснат от

образователната политика на властта. Независимо от индивидуалното ниво на образованост на конкретни хора, в повечето от тях са изградени поне елементарни умения за четене и писане, над които през следващите години местните обществено-политически организации да надграждат, чрез провежданата от тях индоктринация на населението.

Във втората част на главата е представена т. нар. **„Читалищна политика”** (с. 295-306), включваща всички културно-просветни мероприятия на властта, останали извън рамките на училищата, осъществявани главно чрез новата за местното население читалищна институция. Тук са разгледани създаването на читалищната мрежа, изграждането на читалищни сгради и организирането към тях на библиотеки, лекционни курсове и художествени самодейни колективи.

Трета част от главата, озаглавена **„Кинефикация на мюсюлманските села от Западните Родопи”** (с. 306-365) е посветена на специфичната роля на киното в агитационно-пропагандната работа на властта сред мюсюлманското население от Югозападна България. Тя е разделена в пет параграфа. В първия от тях (с. 310-316) е обърнато внимание на срещата на мюсюлманите с киното, свързани с религиозните нагласи на населението, които в началото по-трудно допускат проникването на киното преди всичко

заради скептичното отношение на исляма към човешкото изображение. Тези възгледи се обобщават от органите на властта най-често като „религиозни суеверия”. С тях властта оправдава почти всеки свой неуспех при кинификацията на мюсюлманските села.

Във втори параграф **„Кинификация на мюсюлманските села в Югозападна България”** (с. 316-349) е проследен генезисът на кинификационния процес в региона с отделните негови аспекти, като подготовката на кадри, преобразуванията в самите селски кина, разрастване районите им на работа и съответно увеличаване броят на обслужваното от тях население и т.н. Разгледани са и различните кинификационни инициативи (с. 349-358), имащи за цел да подобрят кинообслужването и съответно ефективността на агитационно-пропагандната дейност. Обърнато е и специално внимание на кинореpertoара (с. 358-362) и неговата роля за да пропагандиране успехите на властта и възпитаване на „любов към социализма и родината”, както и на завършакът на десетилетната история на киното в региона с края на комунистическото управление на страната.

Културната политика в крайна сметка постига едно значително нарастване и подобряване на училищната и читалищна мрежа, както и значителни успехи по отношение ограмотяването на местното население, поне що се отнася до придобиването на

една елементарна грамотност. Голяма част от реалното постигане на тези резултати става след 1950-те години, но техните корени са заложили именно в първите десетилетия от управлението на новата власт. По отношение на образованието това е по-лесно, поради наследената традиция от времето преди 9 септември 1944 г., но що се отнася до ограмотителната кампания сред възрастното население и изграждането на читалищната мрежа, в голямата си част, те са изцяло дело на новата власт.

До голяма степен основната цел на управляващите е постигната, тъй като чрез широко разгърнатата културна политика нейната пропаганда в крайна сметка успява да достигне до голяма част от местното население. Като най-важно нейно постижение обаче, трябва да се посочи „произвеждането“ на не малко на брой, лоялна към нея, местна интелигенция, която на свой ред има за задача да се самовъзпроизвежда, както в по-големите, така и в по-малките села от региона. Важността на тази нова образована прослойка мюсюлмани ясно личи от използването им не само в културно-просветната работа, за която те са обучавани, но и от участието им във всички сфери на общественно-политическия живот. Ролята на веднъж подготвените местни учители не се изчерпва единствено с преподавателска дейност. Вложеното в тяхната идеологическа школовка и подготовка успешно се

използва и в други поприща, в които има нужда от това. Поради тази причина техните обществени длъжности често са сменяни, като се започне от учители в местните училища, премине се през партийна или общинска служба и се стигне до назначения в клоновете на ТКЗС. Именно като най-изявени и образовани представители на местното население, те са натоварени и с нелеката задача да свеждат държавната политика в собствените си села, която с времето придобива все по-асимилаторски черти, за да достигне върхната си точка по време на възродителния процес.

Кинефикацията на мюсюлманските села, от своя страна, от Югозападна България е неделима част от голямата държавна инициатива за цялостното кинефициране на страната. Главна цел на това начинание е използването в максимална степен на пропагандно-агитационните възможности на киното сред възможно най-широк кръг от населението. Специалното отношение на властта към мюсюлманите, от своя страна определя и една известна специфичност на разглеждания проблем, която го разграничава от общите процеси, протичащи в държавата.

Кинефикацията на цялата страна е една от основните задачи в пропагандната работа на комунистическата власт. Нейната цел е обхващането на населението в системата на ДП „Кинефикация”

чрез неговото кинефициране или кинообслужване, благодарение на което то да бъде подложено на постоянна агитация и пропаганда, чрез прожектираните му кинопрегледы и филми. Значителната работа по кинефицирането на мюсюлманските села от Югозападна България през 1950-те години доказва неговата значимост. Фактът че държавата отделя сериозни средства и енергия за нейното реализиране, е неоспоримо потвърждение на това.

Кинефицирането на по-голяма част от населението в Благоевградско, в продължение на малко повече от две десетилетия, доказва последователността на властта в това начинание. Изграждането на един местен актив от кадри, както и постоянната работа по подобряване на материалната база и техника в изследваните села, също потвърждават това.

Киното тук се оказва напълно свързано с времето на социализма. То е създадено и изцяло направлявано от държавата. Поради това историята му в най-чист вид показва неговата роля на пропаганден инструмент за властта. При все това, то наистина става част от живота на мюсюлманите в Западните Родопи и успява да извърши „визуалната революция“ в живота на хората - на жените и мъжете от по-новите поколения от мюсюлманските села. То създава професионално ангажирани групи сред

населението – немалкото киноработници, които могат да бъдат открити във всяко от кинифицираните и кинообслужвани села. Наред с това то е призвано да разнообразява живота на местното население и подготвя почвата за навлизане на телевизията в него.

Заклучение

При проследяване политиката на комунистическата власт към мюсюлманското население от Западните Родопи през втората половина на 1940-те и 1950-те години могат да бъдат изведени няколко основни момента. На първо място трябва да се обърне внимание на модернизационния проект на управляващите, свързан със сериозни промени и подобрения в социалния и културен живот на местното население. Тук трябва да се посочат немалкото благоустройствени инициативи, сериозна работа в областта на здравната профилактика и здравната мрежа, и не на последно място постигнатото на „културния фронт“, което се изразява в значителни подобрения в сферата на образованието и изградената, изцяло по това време, читалищна мрежа и кинификацията.

Целта на този модернизационен курс в крайна сметка е привличането на мюсюлманското население, но и формирането „отгоре“ на неговите културни потребности и интереси, обезличаването на неговите културни традиции. Неговото представителство в

органите на властта на различните равнища се превръща до голяма степен в лост за контрол над местното население от страна на управляващите. Израз на това е дейността на обществено-политически организации, в които са включени мюсюлманите. Такива са и предрешените избори (с изключение на тези за VI ВНС) в които, както организаторите, така и самите избиратели участват формално. Честото приключване на изборния ден за половин или един час ясно показва, че при провеждането им въобще не е имало „тъмна стая” или ако е имало такава, тя не е използвана. По този начин властта вместо да образова граждански и политически населението, го обучава да участва формално в нейния спектакъл, узаконявайки предварително направеният от управляващите избор.

В сигурен способ за контрол са превърнати и всички модернизационни придобивки на социалистическата държава, като здравните служби, училищата, детските домове и дори местните магазини и кръчми. Това особено ясно се откроява през следващите десетилетия, когато учители, медицински сестри, магазинери и изобщо всички служители в медицинските заведения, училищата и детските домове, имат за задача да следят и контролират обръщането на момчетата и разфереджаването на момичетата, а тези в

обществените магазини да не обслужват забрадени жени.

Контролът се отнася и до стопанската дейност, при която с колективизацията, мюсюлманите за дълго са откъснати от даващата им известна независимост, собственост върху земята и стопанска инициатива. Така те са принудени да отглеждат определени от властта култури и животни, и то в зададени от нея норми. За трудността пред която са изправени управляващите при кооперирането говори късното му провеждане, както и организацията на неговото реализиране в региона, при която се спазва един центробежен ред, при който на първо място са кооперирани по-близко разположените до околийския център села и едва в заключителната му фаза са обхванати и периферните „неблагонадеждни” такива. Времето застъпване на колективизацията с първите по-осезаеми асимилационни прояви в региона, ясно свидетелства за нейното значение. Лишавайки мюсюлманите от тяхната, макар и частична, икономическа независимост, чрез отнемане на частната им собственост, комунистическата власт си гарантира един значително по-голям комфорт при бъдещите й начинания.

Същото може да се каже и за сферата на потреблението, където местните жители са принудени да пазаруват и използват специално направените за целта магазини и кръчми и то

продукти, които е решено да бъдат изпратени в тях. Наред с това те са натоварени и с осигуряване на селскостопанска продукция за градско население чрез задължителните държавни доставки, които не само често се явяват непосилни за изпълнение, но и още повече засилват контролът върху произвежданите продукти.

Чрез кооперативните магазини и заведения, от друга страна, се контролира не само потреблението, а и свободното време на населението. Към това е насочена и дейността на различните кръжоци, курсове и самодейни колективи към читалищата, към които са създадени и библиотеки с „подходяща” литература. Поради характера на литературата, която се предлага в читалищните библиотеки, населението като цяло остава чуждо на четенето на книги, което обезсмисля постиженията на ограмотителната кампания. Така се вижда, че главната цел на ограмотителната кампания, е политическа - в нея е обхваната голяма част от възрастното население и в резултат на която към средата на 1950-те години почти всеки мюсюлманин в Югозападна България е докоснат от образователната политика на властта. В тази връзка важна роля играе и киното, което макар и много трудно, навлиза в живота на хората, наложено „отгоре“, като главно успява не толкова да привлече местните хора, колкото да разкрие пътя на

телевизията, но успява да положи началото на „визуалната революция“ в мюсюлманските села.

Един от важните моменти е създаването на набор от кадри, които да прокарат партийния курс по места. На първо място в тази връзка се пристъпва към партийни функционери, избрани сред най-авторитетните представители на общността, които поради своята оскъдност попълват не само квотата за партийни, а и тази за административни и стопански постове. Изключително важно тук е да се обърне внимание на инкорпорирането на местни кадри в почти всички нива на държавната и партийна йерархия, с което управляващите едновременно демонстрират своето положително отношение към общността и си осигуряват лост за нейното контролиране. Представителите, без значение дали влизат в НС, Окръжния народен съвет, Околийския народен съвет или СОНС, са натоварени със свеждането и прокарането на държавната политика на местно ниво и постът им в някои от по-висшите структури на властта има по-скоро представителен характер. Свидетелство за това е използването им в различни сфери от държавната политика, според потребностите в даден момент, като в края на петдесетте години, те вече се превръщат и в проводници на все по-засилващите се атеистични мероприятия.

В началото при избора на кадри, управляващите се спират на заварените местни авторитети, но с утвърждаване на своята власт, те прибягват до създаване на собствена лоялна интелигенция, каквато се явяват преди всичко местните учители. Естественият път на тази ключова в своята роля, нова за селата светски образована прослойка мюсюлмани, тръгва от селските училища и задължително минава през специално създадените за целта пансионери, в които те получават не само необходимото образование, а и идейно-политическа подготовка, след което се завръщат по родните си места и на свой ред имат за задача да подготвят „следващата смяна”. Тяхната значимост ясно личи от използването им не само в културно-просветната работа, за която са обучавани, но и от участието им във всички сфери на общественно-политическия живот. Ролята на веднъж подготвените местни учители, не се изчерпва единствено с преподавателска дейност. Поради това техните обществени длъжности често са сменяни, като се започне от учители в местните училища, премине се през партийна или общинска служба и се стигне до назначения в местните ТКЗС. Именно като най-изявени и образовани представители на населението, те са натоварени и с нелеката задача да свеждат държавната политика в собствените си села, която с времето придобива все по-асимилаторски

черти, за да достигне връхната си точка по време на възродителния процес.

Интерес в тази връзка представлява и изцяло свързаната с комунистическото управление длъжност на киномеханика в мюсюлманските села от Западните Родопи. Тази сравнително малобройна прослойка, макар и да няма значението на политическите представители и учителите, играе важна роля в прокарването на държавната политика по места. Тяхната роля, като едни от образованите жители на региона и неизменна част от неговата новосъздадена интелигенция е да подпомагат едно от най-важните направления в държавната политика, а именно агитационно-пропагандната работа, чрез организираните и провеждани от тях кинопрожекции.

Важен способ за успеха на държавната политика е личното участие и пример, които трябва да дават всички ангажирани в обществената сфера местни жители, като представителите на властта, членовете на партийните и обществените организации, учителите, читалищните деятели, продавачите в местните магазини и кръчми, киномеханиците и т.н. Личният пример е високо ценен във всяко начинание. Той трябва да бъде даден при реализиране на различните благоустройствени инициативи. Изключително важен е при провеждането и участието в изборните кампании, паспортизацията от 1953 г., посещенията в здравните

домове и въобще търсенето на здравна помощ, изпращането на деца в училище, включване в ограмотителните курсове, привличането на жени в общественно-политическите организации и местните структури на властта, посещенията в кината и най-вече тези от жени, за да се стигне и до активно включване в колективизацията, както и в приобщителните инициативи през следващите десетилетия. Недоверието от страна на населението към властта намира израз в изборите за VI ВНС, явяващи се на практика единствената кампания след 9 септември, в която реално може да се прояви несъгласие с управляващите в страната.

Очертавайки тези основни моменти непременно трябва да обърнем внимание и на специфичния характер на разглежданите села, които трудно могат да бъдат определени като един общ монолитен регион. Тяхната локална специфика се откроява при почти всеки от поставените проблеми и въпреки наличието на известно сходство, протичането на отделните процеси трудно може да бъде определено като общовалидно за целия район. Така например като обща тенденция, валидна за всяко от населените места може да се открие първоначалното недоверие към училището и отказът от използване на здравна помощ, поне в началния етап от нейното съществуване. Сериозни различия се наблюдават в партийното развитие и организационно обхващане,

като създаването и дейността на ППО на БКП, които в някои от селата като Кочан и Плетена например, протича сравнително безпроблемно, а в други, като Рибново са съпътствани от непрестанни трудности. Всичко това прави трудно изваждането на обобщени изводи, за реализирането на които са представени различните полюси на настроения в местното население, които в най-голяма степен да илюстрират описаната картина.

Трябва да отбележим, че въпреки индикациите за модернизация и напредък и широкото формално политическо представителство на всички равнища на властта, на практика не може да открием реално представяне на политическите, културните, икономическите или религиозните интереси на местното население. Въпреки съществуващото сходство между разглеждания проблем и класическата теория за политическото представителство, изхождаща от разграничението между управляващи и управлявани, от една страна, и тъждеството на тяхната воля, от друга, при която най-значим е актът на упълномощаване, в резултат на който управляващите в качеството си на представители действат от името и в интерес на управляваните, а самите избори са акта на неговото конституиране и предоставяне на мандат, трудно може да се говори за неговото осъществяване. Формалността на изборния процес, а и на самото

представителство, чиято единствена задача е да свежда държавната политика на местно ниво са достатъчно красноречиво доказателство за това. Поради тази причина неговото участие в управленските структури не е политическо представителство в своята същност. Населението е разглеждано като обект на политики, а не като техен субект.

Гражданското участие на населението остава крайно ограничено. Въпреки широката читалищна дейност и появата на редица обществени организации и сравнително масовото участие на местното население в тях, те не дават възможности за истинска инициатива и културна изява. Потенциалната гражданска позиция се предотвратява точно при местната интелигенция, която би трябвало да бъде нейн носител.

Открояването на тези основни компоненти от държавната политика е възможно благодарение на едновременното разглеждане на всички нейни сфери на проявление. Това може да бъде постигнато чрез проучване на първичните архивни материали, голяма част от които за пръв път се вкарват в научен оборот и теренните изследвания по места, позволяващи да се открие не само позицията на управляващите, а и перспективата на самите мюсюлмани. Именно чрез проследяване съдбата на местните народни представители, на партийни и обществени дейци, на

учители, киномеханици и самодейци може да се види не само претворяването на държавната политика по места, но и съответната реакция и последици, които поражда тя. Така се открояват не само политиките на отечественофронтовската власт към мюсюлманското население, но и промените, които настъпват в живота на населението в региона на Западните Родопи в периода 1944 – 1959 г., както и преживяването на това време от хората в тези села от тяхната собствена перспектива.

Научни приноси на дисертационния труд

1. Детайлно проследяване на политическото представителство на мюсюлманското население от Западните Родопи в периода 1944-1959 г. на всички нива на държавната власт и извеждане на основния извод за водещата роля на работата им на местно ниво.

2. Подробна проучване и представяне на изборното участие на изследваното население, включващо предизборна работа, протичането на самите изборни кампании и анализ на изборните резултати. Представяне на конкретни резултати от изборите за VI ВНС, доказващи победата на опозицията, въпреки че не ѝ е позволено да провежда предизборна дейност в региона.

3. Представяне механизмите за създаване и ролята на местната „произведена интелигенция” във всички сфери на обществения живот.

4. Разкриване механизмите за провеждане на колективизацията в региона и очертаване на използваното „центробежно” начало при нейното реализиране.

5. Доказване на преминаването от поликултурно към монокултурно земеделие, с

налагането на тютюна като основна селскостопанска култура след приключване на колективизацията.

6. Представяне ролята на образованието и културната политика като цяло в държавната политика към мюсюлманското население чрез подробното ѝ представяне и анализиране.

7. Очертаване ролята на кинематографията на региона в агитационно-пропагандната политика на властта.

8. Възстановяване перспективата на местното население по отношение първите две десетилетия от комунистическото управление на страната.

Публикации по темата на дисертационния труд

Статии

1. „Един нема да се намери изменник между нас!“ (Изборите за XXVI Обикновено народно събрание, VII Велико народно събрание и Референдумът от 8 септември 1946 г. и българите мюсюлмани през погледа на в. „Пиринско дело“). В : Балканистичен форум, кн. 1, 2010 г., с. 68-80.
2. Нелегални мюсюлмански групи в Западните Родопи през втората половина на 40-те години на XX век“. В : Балканистичен форум, кн. 1, 2011 г., с. 269-322.
3. „Кинификация на мюсюлманските села от Западните Родопи през 50-те и 60-те години на XX век“. В: Да познаем комунизма (под редакцията на проф. Ив. Знеполски), София, Институт за изследване на близкото минало, Сiela, 2012 г., с. 371-446.
4. „Произведената интелигенция“. Местните учители в мюсюлманските села от Западните Родопи (Благоевградско) през втората половина на 40-те и 50-те години на XX век. В: Помаците: версии за произход и

- съвременна идентичност, С., Издателство на НБУ, 2013, с. 135-148.
5. Стопанско развитие на мюсюлманските села в Гоцеделчевско през втората половина на 1940-те и 1950-те години. В: „Начални проучвания по стопанска история на социално-икономическата сфера в Югозападна България, Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски”, 2014, с. 187-227.
 6. Здравеопазване сред мюсюлманското население в Гоцеделчевско през втората половина на 1940-те и 1950-те г. В: Балканистичен форум, кн. 1, 2015 г., с. 300-318.
 7. Кино на дороге. Роль передвижных киноустановок для распространения кино в мусульманских деревнях Юго-Западной Болгарии в 50-ых – 60-ых гг. XX века. В: Кавказ-Карпаты-Балканы: Геополитические, этноконфессиональные, региональные и локальные компоненты национального менталитета в XVIII-XX вв., Ставрополь, 2015, с. 51-57.